

A STĂPÎNIT DOBROTICI LA GURILE DUNĂRII?

Examinînd, cu cîțiva ani în urmă, actele redactate la Chilia de către notarul genovez Antonio di Podenzolo¹, în 1360—1361, am avut surpriza să culegem o sumă de informații deosebit de prețioase cu privire la viața medievală de la Dunărea de Jos și, implicit, la istoria țării noastre. O parte din aceste știri au fost prezentate de către autorul acestor rînduri în cîteva comunicări, rămase pînă astăzi nepublicate²; altele au văzut între timp lumina tiparului³. Mai curioasă este însă soarta pe care a avut-o una din comunicările noastre care, pornind de la o precizare consemnată de notarul sus-amintit, într-un act redactat la 7 mai 1361, tindea să localizeze vechiul Licostomo la Periprava de astăzi⁴, localizare confirmată și de alte izvoare, nefolosite anterior, precum și de o cercetare arheologică efectuată ulterior la fața

¹ Registrul notarial al lui Antonio di Podenzolo a fost descoperit la Arhiva Statului din Genova de către cercetătorul francez Robert-Henri Bautier, *Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italiennes*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire* (Ecole française de Rome), 60 (1948), p. 187—188; cf. Octavian Iliescu, *Un însemnat izvor privitor la istoria României*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, 7 (1965), nr. 1, p. 117.

² Octavian Iliescu, *Acte notariale genoveze redactate la Chilia în 1360—1361*, comunicare la Societatea numismatică română, în ședința din 27 dec. 1964; idem, *Aportul economic al țărilor române în aprovizionarea sud-estului european*, în lumina unui nou izvor documentar din sec. al XIV-lea, comunicare la Institutul de studii sud-est europene, în ședința din 20 aprilie 1965; idem, *Aspecte ale vieții urbane la Dunărea de Jos, reflectate într-un izvor documentar inedit din sec. al XIV-lea*, comunicare la Institutul de istoria artei, în ședința din 29 aprilie 1965.

³ Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, în vol. *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 105—116; cf. și intervenția aceluiași, publicată în vol. *Comité international des sciences historiques. XIIe Congrès international des sciences historiques Vienne, 29 Août—5 Sept. 1965, V. Actes*, p. 472.

⁴ Octavian Iliescu, *Licostomo și cele două Chilii*, comunicare la cea de-a II-a sesiune anuală a Muzeelor, în ședința din 28 dec. 1965.

locului⁵. Această comunicare trebuia să apară în revista *Studii*⁶, ultima corectură fiind dată la 21 aug. 1968, dar a fost scoasă mai târziu din sumar, din motive independente de dorința redacției sau a autorului.

În cadrul acestei ultime cercetări, rămasă deocamdată în stadiul de manuscris⁷, ne-am ocupat incidental⁸ și de expediția din anul 1366 a Contelui Verde — Amedeu al VI-lea de Savoia —, pentru eliberarea lui Ioan al V-lea Paleologul, la întoarcerea sa din călătorie întreprinsă la Buda, în vederea obținerii unui ajutor din partea lui Ludovic I. regele Ungariei⁹. Într-un izvor privitor la această expediție¹⁰, se menționează deținerea unui nobil din suita Contelui Verde, anume Antonio Visconti din Milano, în „*castrum Aquile*“¹¹. Identificînd „*castrum Aquile*“ cu Chișla de pe brațul omonim al Dunării, N. Iorga a admis că această mențiune a izvorului italian mai sus citat ar fi o dovadă a întinderii stăpînirii lui Dobrotici — pe seama căruia punea deținerea lui Visconti — pînă la gurile Dunării¹². Istoriografia română a adoptat ulterior această ipoteză ca un bun cîștigat¹³. Verificînd însă cu atenție mențiunile despre „*castrum Aquile*“, presărate în socotelile expediției lui Amedeu de Savoia, am ajuns, în lucrarea despre care s-a vorbit mai înainte, la concluzia că sub această denumire, trebuie să înțelegem nu Chilia dunăreană, ci orașul Anchialus de pe țărmul Mării Negre. Întrucît la vremea aceea, preocuparea noastră principală era de a localiza o altă așezare de la gurile Dunării, Licostomo, ne-am mulțumit cu acel prilej să arătăm că eliminînd identificarea *castrum Aquile* = Chilia, ipoteza expansiunii despotatului lui Dobrotici pînă

⁵ Cercetare întreprinsă la 22 mai 1966 de către colegii Petre Diaconu, Ștefan Olteanu și Gavrilă Simion.

⁶ Sub titlul *Localizarea vechiului Licostomo*, o versiune amplificată a acestei comunicări urma să apară în *Studii*, 21 (1968), nr. 4, p. 625—648.

⁷ Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, ms. 1968, 24 p. (păstrat în arhiva Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. România).

⁸ *Ibid.*, p. 7, 9 (631, 633).

⁹ Despre călătoria lui Ioan al V-lea Paleologul la Buda și peripețiile sale, la întoarcere, v. mai ales: Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa, 1930, p. 147—148; Georges Ostrogasski, *Histoire de l'Etat byzantin*. Traduction française de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 560. În istoriografia română, peripețiile împăratului bizantin, la întoarcerea sa de la Buda, au făcut obiectul unor interpretări diferite, care par a fi greșite; v. mai jos.

¹⁰ F. Bollati di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (II Conte Verde)* Biblioteca storica italiana V), Torino, 1900, VII (VIII) + 372 (374) p.

¹¹ V. mai jos, notele 15—18.

¹² N. Iorga, *Comunicări mărunte*, în *Convorbiri literare*, 35 (1901), p. 576; mai târziu, autorul citat și-a exprimat o oarecare îndoială cu privire la această identificare, fără însă a reveni asupra ipotezei stăpînirii Chiliei de către Dobrotici. Cf. idem, *Veneția și Marea Neagră. I. Dobrotici*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secți. istorice*, seria a II-a, 36 (1913—1914), p. 1047, nota 2.

¹³ Cf. de exemplu Const. Moisil, *Despotatul lui Dobrotici*, în *Convorbiri literare*, 40 (1906), p. 686; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 207; mai recent, St. Ștefănescu în *Istoria României*, II, Buc., 1960, p. 360.

la Dunărea maritimă rămîne fără nici un suport real¹⁴. În cele ce urmează, ne propunem să dezvoltăm această idee.

Să vedem în primul rînd ce spun izvoarele și cum s-a putut formula, pe baza lor, o asemenea ipoteză. Este vorba în realitate de un singur izvor documentar și anume, de socotelile privitoare la cheltuielile prilejuite de expediția Contelui Verde. De fiecare dată cînd se înregistrează o plată, se menționează în acest cont și împrejurările în care s-a făcut cheltuiala respectivă. Astfel, sub nr. 386 a fost înregistrată la 24 dec. 1366 plata unui florin dat dragomanului Ioan din Constantinopol, trimis de către Amedeu de Savoia cu scrisori în limba greacă la *castrum Aquile*, unde era deținut nobilul Antonio Visconti¹⁵.

La 19 martie 1367, sub nr. 444 este înregistrată o nouă plată, făcută de data aceasta la Mesembria, unui capelan englez, William, pentru o cantitate de săgeți predată de acesta, în ziua în care nobilul Guilielmus de Grandissono (sic) a călărit înarmat în fața aceluiași *castrum Aquile*, în care era ținut în captivitate Antonio Visconti¹⁶.

A treia și ultima mențiune (nr. 797 din 1 sept. 1367) se referă, printre altele, la o plată făcută anterior la Mesembria: un florin, dat de Amedeu unor servitori (*duobus famulis*) ai împăratului Bulgariei (adică ai țarului Alexandru), servitori care veniseră din castrul¹⁷ unde era deținut Antonio Visconti¹⁸. La atît se reduc toate știrile cu privire la captivitatea acestui nobil italian în „castrum Aquile“.

Observăm în primul rînd că de nicăieri, nu rezultă că acest „castrum“¹⁹ ar fi fost în stăpînirea lui Dobrotici. Ba mai mult, ultima mențiune arată clar că din fortăreața în care era închis Antonio Visconti, au venit la Amedeu de Savoia doi servitori ai țarului bulgar; prin urmare, „castrum Aquile“ era fără îndoială sub autoritatea acestuia și nu a lui Dobrotici. În acest caz, este evident că nu mai poate fi vorba de Chilia dunăreană, care nu a aparținut niciodată țarului Alexandru de la Tîrnovo.

¹⁴ Octavian Iliescu, *ms. cit.*, p. 7, 9 (631, 633).

¹⁵ F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 99, nr. 386; „*Librauit, de mandato Domini, relatione domini Vrteriarum, Johanni de Constantinopoli, truchimando, misso per Dominum cum suis literis in greco descriptis apud castrum Aquile pro facto expeditionis domini Anthonii Visconte de Mediolano, qui detinebatur ibidem, die decembris, i florenum boni ponderis*“.

¹⁶ *Ibid.*, p. 119, nr. 444; „*Librauit ibidem (= apud Mesembriam) die XIX marci, de mandato Domini, domino Guilliemo englico, capellano, quos Dominus sibi donavit pro quadam quantitate flechiarum traditarum pepsum die qua dominus Guilielmus de Grandissono equitavit cum armis ante castrum Aquille, in quo dominus Anthonius vicecomes de Mediolano captus tenebatur, iij florenos boni ponderis*“.

¹⁷ De data aceasta, nu i se mai notează numele.

¹⁸ *Ibid.*, p. 183, nr. 797: „*Librauit Johanni, barberio Domini, in quibus Dominus sibi tenebatur pro rebus infrascriptis: et primo, quem Dominus donavit epud Mesembriam in helemosinam, manu dicti Verneta, vnum florenum; item quem Dominus dedit duobus famulis domini imperatoris Burgarie qui venerant de castro vbi dominus Anthoniuss Visconte detinebatur carceratus, vnum florenum;*“ (restul nu mai prezintă interes pentru problema urmărită în această comunicare).

¹⁹ *Castrum*, în sensul de *arx*, castel întărit; cf. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, Paris, 1842, sub voce, p. 128.

Consultînd izvoarele cartografice ale evului mediu, putem constata că la sud de Mesember (Messembria, azi Nesebar), figurează o localitate portuară cu numele redat c nd Achello, c nd Laxillo, Lassilo²⁰, localitate identificată cu vechiul Anchialus (azi Akeloi,  n Bulgaria). Analogia Achello — castrum Aquile nu i-a scăpat de altfel nici lui Iorga²¹, care însă nu a revenit asupra ipotezei emise în 1901, deoarece nu putea admite captivitarea lui Visconti la Anchialus,  tiind că acest ora  era st p nit de bulgari²². Istoricul rom n avea convingerea că Antonio Visconti era  tinut prizonier de Dobrotici, într-un castel apar tin nd despotului dobrogean. Dar noi am văzut că nici o men iune din socotelile expedi iei lui Amedeu de Savoia nu precizează de către cine, unde  i în ce împrejurări a fost capturat acest Visconti.

Un răspuns plauzibil, măcar la prima din toate aceste întrebări, putem ob ine dacă examinăm cu mai multă aten ie scopul urmărit de expedi ia lui Amedeu de Savoia  n Marea Neagră  i itinerarul parcurs de flota sa în apele acestei mări. Nu împotriva lui Dobrotici s-a aventurat Contele Verde p n  la Varna, a a cum în genere s-a admis de istoriografia rom n ²³, căci nu Dobrotici împiedica pe Ioan al V-lea Paleologul să se întoarce la Constantinopol, ci  arul bulgar de la T rnovo²⁴, fapt de altfel men ionat și în socotelile expedi iei²⁵. Flota lui Amedeu de Savoia nu a dep sit spre nord Varna²⁶, în vreme ce, după acela i izvor, Dobrotici  i avea re edin a la Caliacra²⁷. Acesta fiind teatrul de opera ii al expedi iei italiene, e greu de imaginat cum ar fi putut să fi fost transportat Antonio Visconti — chiar dacă ar fi căzut în m inile lui Dobrotici — tocmai la Chilia  i încă, pe vreme de iarnă (prima men iune despre captivitarea lui Visconti datează din 24 dec. 1366).  n orice caz, este imposibil de admis ca un alt nobil din suita Contelui Verde, Guilielmus de Grandisson, să fi defilat călare, înarmat, în fa a acestei cet i din delta Dunării, spre a-i impresiona pe păzitorii lui Visconti !  i aceasta, între 24 dec. 1366  i 19 martie 1367 !

²⁰ Cf. de exemplu harta nautică a lui Pietro Visconti din 1318 la A. E. Nordenski ld, *Periplus. An Essay of the Early History of Charts and Sailing — Directions*, transl. by Francis A. Bather, Stockholm, 1897, retip. Burt Franken, New York, (1962), pl. VI, 9 ; cea a lui Marino Sanudo sau Pietro Visconti, din 1320, *ibid.*, fig. 13, p. 33.

²¹ N. Iorga, *Vene ia  n Marea Neagră*, loc. cit., p. 1047, nota 2.

²² *Ibid.*, p. 1048, cu precizarea că Anchialus (Lassillo) fusese cucerit de la bulgari de către italieni.

²³ în acest sens P. P. Panaitescu, *Mircea cel B tr n*, p. 207 ;  t.  tef nescu, în *Istoria României*, vol. cit., p. 359 ; idem, *Despotatul dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel B tr n*,  n *Magazin istoric*, 1 (1967), nr. 9, p. 47.

²⁴ Interpretare  mp rt sit  de Oskar Halecki, op. cit., p. 143, 146—147 ; Georges Ostrogorski, op. cit., p. 560 ; Maria Holban, *Contribu ii la studiul raporturilor dintre  ara Rom neasc   i Ungaria angevină (rolul lui Benedict Himfi în legătură cu problema Vidinului)*,  n *Studii  i materiale de istorie medie*, 1 (1965), p. 26  i nota 1.

²⁵ F. Bollati di Saint-Pierre, op. cit., p. 4.

²⁶ Itinerarul expedi iei lui Amedeu poate fi urmărit foarte u or, gra ie mențiunilor cu privire la locul unde s-au efectuat pl ile ; *ibid.*, *passim*.

²⁷ *Ibid.*, p. 88, 89  i 94.

Verificarea mențiunilor cuprinse în socotelile expediției lui Amedeu de Savoia și confruntarea lor cu datele oferite de hărțile nautice și portulanele evului mediu ne duc așadar la concluzia că identificarea aceluia *castrum Aquile* cu *Chilia* de la gurile Dunării nu se mai poate susține. Chilia era o cetate mare, căreia nu i se potrivește denumirea de *castrum*; în delta Dunării, izvoarele medievale acordă această denumire altei așezări, Licostomo, care era într-adevăr un castel întărit bizantin, ridicat pe o insulă (azi înnisipată), pe brațul Chilia²⁸. *Castrum Aquile* (citit probabil greșit, în loc de *Aquilo*) nu poate fi decât străvechea cetate de la Anchialus, a cărei reprezentare ne este cunoscută încă din antichitate²⁹. Nu cunoaștem înfățișarea acestei cetăți în evul mediu; pare însă probabil că era un „castrum“, un castel întărit în care se puteau refugia orășenii din așezarea portuară cu același nume, în caz de nevoie. Acest castel era stăpinit de Alexandru, țarul bulgar de la Tîrnovo, și nu a fost cucerit niciodată de către Amedeu de Savoia. Aici, în castelul de la Anchialus, au închis bulgarii pe Antonio Visconti, episod în jurul căruia s-a brodat ipoteza cu privire la expansiunea statului lui Dobrotici pînă la Chilia. Eliminînd identificarea propusă de N. Iorga, această ipoteză cade de la sine, ne mai fiind atestată de nici un alt izvor.

Pînă unde se întindea țara lui Dobrotici? În momentul în care intervine expediția lui Amedeu de Savoia, reședința despotului pontic era la Caliacra, fapt atestat atît de socotelile acestei expediții³⁰, cît și de o serie de monede, atribuite recent lui Dobrotici și care ar purta numele Caliacra, locul de batere³¹. De acolo, își exercita autoritatea asupra fișiei de litoral, spre sud, pînă la Varna, stăpinită de țarul de la Tîrnovo și asediată de flota lui Amedeu de Savoia. La nord de linia Silistra-Mangalia nu există nici o dovadă a extinderii țării lui Dobrotici. În nici un caz, ea nu putea depăși spre nord localitatea denumită și astăzi Gura Dobrogei (jud. Constanța), topic care, dacă țara ar fi luat numele de la Dobrotici, ar marca hotarul ei de nord³². Mai tîrziu numele *Dobrogea* s-a extins la întreaga provincie.

Ne oprim aici, deoarece în cadrul acestei comunicări, ne-am propus să ne limităm cercetarea la un singur izvor, conturile expediției lui Amedeu al VI-lea de Savoia, izvor care ar merita din partea istoricilor români un examen mult mai atent decît acela ce i-a fost dedicat pînă astăzi.

²⁸ Octavian Iliescu, *ms. cit.*, p. 9, 18—19 (633, 642—643).

²⁹ Cf. Adrien Blanchet, *Les villes fortifiées de la Péninsule Balkanique d'après les monnaies de l'époque romaine*, în *Buletinul Societății numismatice române*, 18 (1945), p. 2—3.

³⁰ F. Bollati di Saint-Pierre, *op. cit.*, p. 94 (nr. 360).

³¹ Todor Gherassimov, *Medni moneti na despot Dobrotița, vladetel na Karbunskata zemia* (Monede de aramă ale despotului Dobrotici, stăpînitorul țării Carbuneii), în *Arheologhiiia*, 3 (1968), p. 10—12.

³² Cf. Virgiliu Andronescu, *Contribuțiuni istorice*, I, Constanța 1901; p. 139—144; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Buc., 1935, p. 81—82.

L'AUTORITÉ POLITIQUE DU DESPOTE DOBROTITCH S'EST-ELLE ÉTENDUE JUSQU' AUX BOUCHES DU DANUBE ?

Résumé

Dans un compte rendu publié en 1901 sur le livre de F. Bollati di Saint-Pierre — *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)* —, N. Iorga avait mis en évidence l'information fournie par cette source concernant la captivité du noble italien Antonio Visconti dans un *castrum Aquile*. Etant convaincu que Visconti avait été pris par le despote pontique Dobrotitch et identifiant *castrum Aquile* à la cité de Kilia (en roumain Chilia Veche, dans le département de Tulcea), l'historien roumain proposait l'hypothèse d'une expansion politique de l'état fondé par Dobrotitch vers le nord, jusqu'aux bouches du Danube, où le despote déjà cité aurait détenu la place forte de Kilia. Cette hypothèse a été par la suite acceptée, comme un fait acquis, par d'autres historiens roumains.

Reprenant l'étude de la même source, l'auteur apporte ici quelques précisions qui avaient échappé à Iorga. En premier lieu, on relève que celui qui détenait en captivité le noble Visconti n'était pas Dobrotitch, mais le tzar bulgare Alexandre de Tirnovo. En second lieu, l'auteur prouve que la dénomination *castrum Aquile* indique un château fort près de la ville d'Anchialus (aujourd'hui Akelloi, en Bulgarie), qui appartenait au tzar bulgare. Par conséquent, la mention du *castrum Aquile* n'a aucun rapport à la localité Kilia d'annabienne.

Compte tenant de ces rectifications apportées par un examen plus attentif des documents, l'auteur établit que l'autorité politique du despote Dobrotitch n'a jamais dépassé, vers le nord, la ligne Silistrie-Mangalia ou, en tout cas, la ligne Cernavoda—Medgidia-Constantza.

HAT SICH DIE POLITISCHE MACHT DES FÜRSTEN DOBROTITSCH BIS ZUR DONAUMÜNDUNG ERSTREKT ?

Zusammenfassung

In einer 1901 veröffentlichten Besprechung des Buches von F. Bollati di Saint Pierre — *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (Il Conte Verde)* — wies N. Iorga auf die Nachricht hin, die diese Quelle über die Gefangenschaft des adligen Italieneres Antonio Visconti in einem *castrum Aquile* bringt. Da der rumänische Historiker überzeugt war, daß Visconti vom Herrscher an der Schwarzmeerküste Dobrotitsch gefangen genommen war und da er unter *castrum Aquile* die Stadt Kilia (d.h. rum. Chilia Veche, Kr. Tulcea), betrachtete brachte er die Hypothese hervor, daß die politische Ausdehnung des von Dobrotitsch gegründeten Staates gegen den Norden zu bis zu den Mündungen der Donau reichte, wo der bereits erwähnte Fürst die Festung von Kilia besessen habe. Diese Hypothese wurde später von anderen rumänischen Historikern als festgesetzte Tatsache angenommen.

Bei der Prüfung derselben historischen Quelle stößt der Verfasser auf einige Einzelheiten, die Iorga entgangen waren. In erster Reihe wird gezeigt, daß derjenige, der den Adligen Visconti gefangen hielt, nicht Dobrotitsch, sondern der bulgarische Zar Alexander von Tirnovo gewesen war. Zweitens beweist der Verfasser, daß die Benennung *castrum Aquile* eine Festung in der Nähe der Stadt von Anchialus (heute Akelloi in Bulgarien) bezeichnet, die dem bulgarischen Zaren gehörte. Folglich steht die Erwähnung des *castrum Aquile* in keinerlei Beziehung zu Kilia an der Donau.

In Anbetracht der nach eingehenderer Untersuchung der Unterlagen gemachten Korrekturen, setzt der Verfasser fest, daß die politische Macht des Fürsten Dobrotitsch nie die Linie Silistra—Mangalia, keinesfalls aber die Linie Cernavoda—Medgidia—Konstantza gegen Norden zu überschritten hat.